

007:304:070

*М. Т. Андрійчук**Видавничо-поліграфічний інститут НТУУ «КПІ»***ДИСКУРС З НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ НА СТОРІНКАХ
ЧАСОПИСІВ «ПРАЦЯ», «СЛОВО» ТА «ДЗВІН»**

На основі аналізу публікацій періодичних видань соціал-демократичних організацій Наддніпрянської України початку ХХ ст. відображено тогочасні бачення розв'язання в Російській імперії національного питання, суперечності у поглядах на українсько-єврейські взаємини в середовищі різних течій українства. Дискурс щодо різних аспектів національного питання в тодішній пресі став значним чинником, який сприяв активному веденню міжнаціонального діалогу.

Часопис, періодичні видання, національне питання, українсько-єврейські взаємини

Національне питання в Російській імперії мало вигляд хитросплетіння цілої низки проблем, важливими складовими частинами якого були «українське питання» та «єврейське питання». Представники впливових течій у середовищі українства Наддніпрянщини на сторінках своїх друкованих органів неодноразово порушували різноманітні аспекти національного питання (у т.ч. і ті, що стосувались українсько-єврейських взаємин). Дискурс із різноманітних аспектів національного питання у наддніпрянських виданнях вже висвітлювався автором у низці публікацій*. Метою статті є дослідити цей дискурс на сторінках української наддніпрянської періодики соціал-демократичного спрямування початку ХХ століття.

Українська періодика початку ХХ ст. була тим чинником, що не лише сприяв формуванню національної свідомості широких народних мас, але й впливав на ставлення українців до інших етносів, які здавна проживали на українських етнічних землях. Вагоме місце у формуванні громадської думки Наддніпрянської України посідала періодика українських соціал-демократів: першої української партії соціал-демократичного спрямування – Революційної української партії (РУП) та її спадкоємиці — Української соціал-демократичної партії (УСДРП). Йдеться про часописи «Гасло» (Чернівці, 1902–1903 рр.,

* Див. наприклад: Андрійчук М. Євреї та єврейство на сторінках українських періодичних видань Російської імперії 60-х рр. ХІХ ст. (на матеріалах часописів «Основа» та «Черниговській листок») / М. Андрійчук // Східний світ. — 2003. — № 3. — С. 5–15.; Андрійчук М. Видавнича діяльність Громад (70–80 роки ХІХ ст.) / М. Андрійчук // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 10. — С. 34–37.; Андрійчук М. Висвітлення українсько-єврейських взаємин на сторінках часопису «Рідний Край» / М. Андрійчук // Вісник Книжкової палати. — 2009. — № 1. — С. 42–45.; Андрійчук М. Газети «Громадська думка» та «Рада» про єврейське питання / М. Андрійчук // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 10. — С. 34–37.; Андрійчук М. Журнал «Українська Хата» про єврейське питання та українсько-єврейські взаємини / М. Андрійчук // Наукова школа Романа Іванченка. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. — К.: ВПК «Політехніка», 2010. — С. 3–12.

вийшло 17 номерів), «Селянин» (Чернівці та Львів, 1902–1903 рр., вийшло 34 номери), замість якого згодом став виходити двомісячник «Життя», газета «Добра Новина» (Львів, 1903 р., вийшло чотири номери), замість якої згодом став виходити щомісячник «Праця» (Львів, 1904–1905), тижневик «Слово» (Київ, 1907–1909), щомісячний журнал «Дзвін» (1913–1914). Перші видання наддніпрянських українців, що сповідували соціал-демократичні погляди, не могли з'явитися в Російській імперії відкрито, тому виходили в сусідній Австро-Угорській імперії, насамперед у Чернівцях та Львові. У публікаціях цих видань основна увага приділялася долі українського народу, передусім найчисельнішої його верстви — селянства. Водночас вони не могли оминати і національного питання.

Вже з аналізу публікацій у рунівському часописі «Праця» випливає, що в національному питанні РУП чітко дотримувалася не принципів національного солідаризму, а класової солідарності трудящих, інтернаціоналізму. Зокрема, автор статті «Розмежуймося!» (1904 р., № 2) висловлював жаль з приводу того, що молодий український пролетаріат майже не виступав проти буржуазії української, а лише проти буржуазії «великоруської, общеруської, жидівської, польської та й ще хто знає якої національності» [9, с. 1]. Автор зазначав, що українських соціал-демократів «часто розбирає охота поборотись з нашою власною буржуазією, щоб товариші других національностей не залічили нас до націоналістів». Водночас він визнавав, що це є неможливо, оскільки, на його думку, «у нас немає української буржуазії». «Нам же, пролетарам-українцям, — пише далі автор — про красу і славу будучности України-неньки немає часу мріяти і ми таких прихильників вільної України не маєм часу слухати. У нас є свої українські пекучі завдання. Нам треба добитись, щоб не ціла нація, ні, а щоб одна тільки та кляса українського суспільства, яка витворює своєю працею все те з чого живуть як національні так і інтернаціональні пани наші ... вирівнялась і почала жити людським життям» [9, с. 1–2]. Як бачимо, прихильники соціал-демократичних поглядів, хоч і визнавали існування окремої української нації і «своїх пекучих українських завдань», але закликали відстоювати інтереси лише однієї верстви — «пролетарів».

У дискусії з виданням російських соціал-демократів — газетою «Іскра», щодо взаємин між соціалістичними партіями національного спрямування і можливого влиття РУП в РСДРП автор «Праці», що підписувався як Skrihtor, зазначав: «В дійсности РУП складаєть ся з пролетаріяту сільського і мійського, що ніколи і нічого спільного з українофильством не мав і мати розумієть ся не міг» [22, с. 3]. Цим публіцист нібито заперечував будь-яку національну орієнтацію партії. Однак вже саме несприйняття автором закликів до влиття РУП в РСДРП та намагання виконувати пропагандистську роботу українською мовою свідчить про національний характер партії. Заперечував Skrihtor і твердження про нібито розгляд питання злиття цієї партії з іншими національними соціалістичними партіями, зокрема із Загальним єврейським союзом робітників Литви, Польщі і Росії — Бундом [22, с. 3]. Водночас можна припус-

тити, що факт перемовин між РУП і Бундом є непрямим підтвердженням членства в Революційній українській партії значної кількості євреїв (відомі факти, коли частина членів РУП були одночасно й членами Бунду, як наприклад член редакції газети «Рада» Максим Гехтер). Спростовувала «Праця» і заяви «Іскри» про те, що нібито «Бунд почав заражувати Р.У.П. своєю літературою». Skrihtor пише, що «зараження Р.У.П. Бундом хіба можна побачити в тому, що робітничі органи Р.У.П. дуже енергійно виступили проти жидівських погромів і дали статті про ці погроми, котрі «Вісник Бунда» назвав прекрасними статтями, бо здається пізніше іще важче було би – константувати якість в літературі партійній відношенню до Бунда» [22, с. 3]. Як бачимо, в той період починали закладатись передумови до тісної співпраці між українськими та єврейськими соціалістами.

Полеміка між українською «Працею» та російською «Іскрою» щодо національного питання знайшла своє продовження у статті «Ще про «не існуюче питання», що належала перу Дмитра Антоновича (підписувався криптонімом «О. В.»). «Не існуючим питанням» автор вважав національне питання, яке дуже часто порушувала газета «Іскра» і щодо якого російська соціал-демократія: «... в егоїстичному азарті стала з одного боку всім не руским соц.дем. організаціям закидати націоналізм, а з другого боку видвинула дуже смутну теорію національної автономії під російським протекторатом» [6, с. 4]. Доволі радикальні гасла висував цей публіцист і щодо самовизначення націй, української зокрема. На його думку: «... раз національне питання для пролетаріяту існує, радикально його розв'язати, поставленням в своїй програмі виразної точки — самостійної демократичної Української республіки від гір Карпатських до гір Кавказьких. Ніякі пів міри автономної України, або вступлення України до федеративної спілки, не є приличні для програми пролетаріяту ...» [6, с. 4]. Отже, цей публіцист чітко стояв на позиціях самостійності України, що не відповідало поглядам не лише російських, а й деяких українських соціал-демократів. Автор чітко бачив тодішню неповну структурованість української нації. Зокрема, за його твердженням, найголовнішими складовими частинами нації періоду капіталізму є наявність класу «продуцентів» та класу «капіталістів і обшарників». Відсутність однієї з них не може дати можливість називати суспільство нацією. Тобто, на думку публіциста, на той час української нації не існувало, а лише проявлялися слабкі спроби «українського відродження». Відповідно до цього він твердив: «... ми з певністю мусимо зазначити, що українське національне відродження відбудеться тоді, коли проявиться українська буржуазія, яко самостійний чинник суспільного життя. Для тої самої причини і національний український рух, за браком буржуазії зараз так слабенький — є і мусить бути наскрізь буржуазийним, бож, прецінь, мусить мати своєю метою утворення української буржуазії» [6, с. 4]. Йдучи за цією логікою, буржуазний за своєю суттю український національний рух не повинен був підтримуватися пролетаріатом, бо це зіграло б на руку буржуазії. Отож публіцист твердив, що національне

питання є питанням буржуазним та ворожим для пролетаріату і взагалі не існуючим [6, с. 5]. Схожі суперечливі думки Д. Антонович висловлював ще в одній своїй праці, яку підписав як Северин Вайнилович: «Від першого свого видання — нещасливої «Самостійної України», котрої партія зразу-ж поспішила ся зректи ся, аж до остатньої минути Р.У.П. ніколи і пів одному своєму виданні ні згадувала про так зване «національне питання». Чи не є се ліпшим доказом тому, що саме питання для партії абсолютно не існувало?» [1]. Дискусія з «не існуючого» національного питання на шпальтах «Праці», на його думку, була зумовлена лише тим, що у партії з'явився внутрішній ворог — «націоналістична ересь» [1].

Визнавши національне питання «не існуючим» редакція рупівської «Праці» всіляко намагалася демонструвати свій інтернаціоналізм. Це сприяло залученню до числа членів РУП і представників інших національностей, особливо євреїв. Цей факт підтверджується переліком прізвищ заарештованих революціонерів, списки яких регулярно подавались у партійній пресі. В одному з газетних нарисів у часописі «Праця» змальовано образ такого єврея-революціонера — Шаї Хаскеля, який в одному з містечок створив осередок РУП і зорганізував навколо себе представників різних національностей. Водночас у цьому художньому творі змальовано хоч і несимпатичний, та все ж цікавий образ багатія і роботодавця Хаскеля — єврея Когана, що, незважаючи на наполягання поліцейстера Свердіфастова щодо звільнення Шаї і залякування його «примарами страйків та такими иньшими кошмарами, що не дають тепер спокою капіталістам», все ж «викинути «свого» на голодну смерть «по домаганню «гоїв» якось бояв ся — це було проти «права» (закону)» [8]. У цього епізоду ми бачимо засудження національної солідарності, що панувала в єврейському середовищі, та пропагування класового солідаризму. Отож у творі єврей Шая Хаскель якраз зумів поставити класові інтереси вище національних. Наскільки змальований образ єврейського революціонера в газеті «Праця» відповідав тогочасним реаліям сказати важко. Швидше за все у творі зображено бажані взаємини між єврейськими і українськими трударями, оскільки їх хотів бачити провід РУП. Однак приклади реальної участі євреїв в українських революційних організаціях ми все ж можемо навести. Вже згадуваний талановитий український журналіст Максим Гехтер, як і герой літературно-художнього твору, походив з неможливої родини містечкових євреїв (народився ймовірно на Київщині). У ранні роки свого життя він займався революційною роботою, перебуваючи в лавах РУП та Бунду, й був заарештований за пропаганду української автономії в середовищі робітників [12, с. 5]. Однак загалом в українських революційних організаціях євреїв було значно менше, ніж у російському революційному русі.

Намагаючись залучити єврейство на свій бік та знайти підтримку серед єврейських марксистів у протистоянні з шовіністично налаштованими російськими соціал-демократами, рупівський друкований орган ставав на захист прав єврейського народу, сподіваючись очевидно на таку ж підтримку від

євреїв. Так, наприклад «Праця» приділяла увагу питанню єврейських погромів, що прокотилися на початку ХХ ст. у «смузі осілости» (у тому числі і на Наддніпрянщині). Зокрема, у публікації про єврейський погром у м. Ніжині в 1904 р. видання засудило спроби штучного розпалення антисемітизму [5, с. 7–8]. Докладно висвітлювався погром, що відбувся в Смілі 22 серпня 1904 р. У газетній публікації зазначалося, що у погромі постраждало понад 100 будиноків місцевих євреїв та 150 крамниць [11, с. 9]. Згадуючи цей погром у іншій публікації, редакція називає його ідеологічними натхненниками місцевих урядовців та багатіїв-християн, які вміло скеровували народне обурення з себе на іногородців, і перш за все на місцеве єврейське населення, що в своїй більшості було неможливим [10]. Загалом у єврейському питанні позиція газети (а отже й партії, яку вона представляла) була яскраво юдофільською. «Ніколи не треба вірити і ніколи не треба цього думати, що як жид — так вже і ворог, що як християнин — так вже і приятель. Жида, загалом взявши, це не нарід визискувачів, як нас навчають, а швидше нарід визискуваних, нарід пролетарів. Дякуючи їх гіркому становищу серед їх дуже ширяться соціально-демократичні думки, ворожі правительству. Кожний же пролетар, а тим більше соціаль-демократ, — друг наш, а не ворог» — стверджувалось в публікації [10, с. 4–5]. Як бачимо, газета до єврейського питання підходила з позицій класових, взагалі відкидаючи (на відміну від інших партій) національну складову частину. На думку автора публікації, ворогами соціал-демократів та робітників були «всі чиновники, всі пани, фабриканти-капіталісти, всі визискувачі, якої-б віри вони не були, до якого-б народу чи племені не належали!» Натомість: «Наші приятелі — всі робітники, всі пролетарі, чи то руські, чи поляки, чи німці, чи як інші, всі робочі люде...». Отож далі має місце заклик: «... покиньмо ганебний поклик «бий жидів» — «Геть з царатом, до долу ката! Ось наше гасло!» [10, с. 5]. Отже, гасла, що висувалися рупівськими публіцистами фактично не відрізнялися від гасел, які офіційно висували і російські соціал-демократи.

Ще одним помітним українським виданням лівого спрямування в досліджуваній період можна назвати газету «Слово» (Київ, 1907–1909), фактичним редактором якої був активний член РУП і УСДРП, а згодом видатний державний діяч Симон Петлюра. «Слово» на своїх сторінках теж часто порушувало різні аспекти національного питання, зокрема проблеми українсько-єврейських стосунків. У виданні неодноразово друкувалися публікації, що засуджували єврейські погроми [7] чи, наприклад, подавалась інформація про діяльність єврейських соціалістичних організацій [4].

На сторінках газети «Слово» було розпочато дискусію з національної тематики, особливо єврейського питання з «поступовою» українською пресою (часописи «Рада» та «Рідний Край»), що представляла табір націонал-демократів. Зокрема, тодішній соціал-демократ, а згодом «батько» українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов звинуватив газету «Рада» в шовінізмі та націоналізмі і піддав гострій критиці її авторів, а також авторів

часопису «Рідний Край» — Горленка, «Виборця» (М. Міхновського), Немо. Донцова обурили закиди у «Раді» публіциста Горленка на адресу українських соціал-демократів щодо того, що вони є «тою течією в українському русі, яка цей рух «дезорганізує», та критика їх дуже тісної співпраці «з тими елементами російської суспільності, з якими лучить нас спільна доля, спільна доля, спільні потреби, спільні соціальні і політичні ідеали» [3]. Д. Донцов писав: «П. Горленко не добачав дісгармонії ні в хуліганських вигуках «Діла», ні в статтях Немо, Виборця (М. А. — маються на увазі публікації даних авторів щодо єврейського питання) — то загальній, «всеукраїнській» гармонії а ніскільки не шкодило. Але той, хто зриває маску «демократизму» з цих юдофобів — той вносить, дісгармонію. Можна голосити гасла, які збуджуючи в нашому народі ненависть до цілої нації (М. А. — маються на увазі євреї), затемнюють свідомість мас і тим шкодять їх економічним і соціальним інтересам — і це не буде «дісгармонія», але заклики до солідарности цих мас, незалежно од їх національности, то значить «притосовуватись до потреб і послуг певної групи «російського громадянства!» [3].

Ця дискусія, на нашу думку, свідчить, що єврейське питання стало «розмінною монетою» у політичній боротьбі в середині українського табору під час з'ясування того, хто є більш демократичним та прогресивним. Крім того, воно стало одним з тих питань, що не дозволили українським організаціям об'єднатися в єдиний табір. Свідченням того, що єврейське питання певні сили в середовищі українських соціалістів вирішили використати в боротьбі зі своїми супротивниками в таборі українства, є і деякі інші публікації у тій же газеті «Слово». Зокрема, один з авторів цього видання — Л. Юркевич, пов'язував розвиток української кооперації безпосередньо з єврейським питанням. Він сформулював цю думку так: «В безпосередньому зв'язку з розвитком кооперації на Україні стоїть також єврейське питання, над котрим за останні часи не мало пролила чорнила українська преса» [16, с. 6]. Що ж спричинило таку посилену увагу української преси до єврейського питання? Як гадав Юркевич: «... для того, щоб єврейське питання раптом так особливо всіх зацікавило та стурбувало — для цього треба було якогось з'явища, котре сильно шарпнуло-б за антисемітські струни» [16, с. 6]. І такою причиною, на думку автора, в українському суспільстві стала торговельна боротьба, яка точилась на селі між українськими кооператорами та сільськими єврейськими торговцями. Не лишалась непоміченою автором і стаття Максима Гехтера «Антисемітизм чи розумний національний егоїзм?» («Рада», 1908, № 179), в якій журналіст розглянув єврейське питання крізь призму торговельних суперечностей між євреями й українцями на селі, власне з якої й розпочалося всебічне обговорення єврейського питання й українсько-єврейських економічних взаємин. Подібну до редакції «Раді» позицію у єврейському питанні займали й деякі інші українські періодичні видання, зокрема, львівський часопис «Діло» та київський «Рідний Край». Зрештою і Л. Юркевич погоджувався з М. Гехтером та редакціями «Діла» й «Рідного Краю» в тому, що

основними конкурентами українських кооператорів були єврейські торговці. «Дійсно, найближчим конкурентом молодих сільських кооперативів виступають євреї, в руках котрих перебувала досі майже вся сільська торгівля» [16, с. 6] — писав він. Однак висновки з цього факту журналіст робить діаметрально протилежні від тих, які висловили публіцисти «поступових» періодичних видань. На його думку: «Боротьба почалася не на життя, а на смерть і в хату єврея вона несе муки і горе». Адже, як висловився автор: «...проти єврея-крамаря наступають не окремі «православні» торговці, а спілка найенергійніших селян, що з'єдналися спільними торговельними прибутками, спільним хазяйським ділом, котре найближче обходить їх» [16, с. 6]. Л. Юркевич бачив в українських кооперативах лише додаток до господарств селян, покликаний поліпшити їхнє життя, але без якого селяни й так могли прожити. Для євреїв же торгівля була єдиним джерелом прибутку, а отже і джерелом існування єврейських родин. Відповідно до цього, журналіст вважав боротьбу нерівною, з якої вийдуть переможцями селяни, і така перемога, на його думку, лише зміцнить антисемітські позиції в їхньому середовищі. У Юркевича виникали запитання й щодо соціального складу українських кооперативів, які утворювали перш за все «хазяйновиті селяне» — соціальна верства, котра, на його думку, найбільше схильна до антисемітизму [16, с. 7]. На відміну від українських соціал-демократів представники поступового українства перспективи розвитку української кооперації та бізнесу загалом розглядали як чинник зростання економічної могутності українців, умову, що сприяла формуванню української буржуазії, а в результаті — формуванню повноцінно стратифікованої нації. Породжувало антисемітизм, на думку Юркевича, і втягнення селянських господарств у ринкові відносини, адже селяни змушені були позичати кошти, влізати в борги. З цих причин їхні господарства банкрутували. Отримати позику на селі здебільшого можливо було лише в євреїв-лихварів. Отож автор вважав, що саме на ґрунті грошових стосунків з євреями у селян-хазяїв і зростає антисемітизм [16, с. 7]. Інакше, на його думку, виглядає ситуація із сільським пролетаріатом. «Сільський робітник — пише автор — не те. Він не потребує великих позичок, бо він не має свого хазяйства, а як і має, то мізерне. Він живе на сам перед своїм заробітком і тому до єврея, котрий живе з грошей, не повинно у нього виникати такого антагонізму, як у селянина-хазяїна». Узагальнюючи свої висновки, Юркевич твердив, що принцип націоналізації торгівлі при розв'язанні єврейського питання складає дуже важливий момент, та надавав боротьбі з євреями національного характеру, пропагуючи як панацею від убогості «національний егоїзм». Автор висловлює ще більш категоричну думку: «Націоналізація торгівлі таким чином, шляхом кооперації реалізує давно проголошене, але досі не зужите гасло «Україна для українців». Адже на ґрунті кооперації торгівлі в селі, як гадав публіцист, об'єднуються так звані «культурні» верстви (автор вживає термін «панство», під яким, на нашу думку, бачить не лише українських поміщиків, а й інтелігенцію) та «некультурні» верстви (під цим терміном автор розглядав

«хазайновите селянство»), до патріотичного союзу яких обов'язково приєднається й духовенство, і разом вони виступлять проти єврейства [16, с. 7]. Отож Юркевич розглядав розвиток української кооперації на селі виключно як антисврейську акцію. «Отже, національні суперечки та національна боротьба почалися з національною меншістю що живе на території України, з безправним єврейством» — резюмує автор [16, с. 8]. Однак, єврейське питання швидше за все лише послужило черговим приводом, щоб зайвий раз «вколоти» поступову пресу за її позицію у справі розвитку українського кооперативного руху та культурно-просвітницької роботи. Зокрема, Юркевич піддавав сумніву твердження поступової преси про аполітичність українських просвітніх заходів та діяльності Товариства «Просвіта», і навіть видуск українських книжок вважав у кінцевому рахунку актом політичним [17, с. 7]. Якщо у своїх перших номерах за 1907 р. газета «Слово» висловлювала скепсис з приводу діяльності в Наддніпряській Україні філії Товариства «Просвіта» [2], то в 1909 р. в українських соціал-демократів викликала занепокоєння спілка «Просвіт» з кооперативами, адже це, за їх твердженням, надавало кооперативам характеру «національно-свідомих» інституцій, і через них кооперативи приєднувалися до українського руху, кістяк якого становили поступовці, що намагалися об'єднати в єдиний фронт всі українські течії. Насторожували соціал-демократів не лише гасла поступового українства про націоналізацію освіти, торгівлі і всього господарського життя в Україні, але й намагання охопити своїми впливами й український робітничий рух (як сільський, так і міський) [14, с. 7–8]. Адже: «Злитися національно (М. А. — мається на увазі робітничим кооперативам) з представниками сили господарств на полі націоналізації хазайства — це значило б для робітництва втратити свій вплив *на громадські справи*» [17, с. 8] — стверджував Юркевич. Отже, українські соціалісти виступали перш за все проти намагання поступових українських сил впливати на ті соціальні верстви, які мали би бути їхньою опорою. Однак, вони не виступали проти кооперації загалом, а були за «робітничу кооперацію» та проти її національного характеру. «Своєю кооперацією робітництво не змагатиметься взяти торгівлю в свої «національні» руки, воно лише боротиметься нею проти індивідуальної торгівлі. Межі зросту кооперації це межі зросту робітничої торгівлі. І в своїх торговельних заходах робітництво боротиметься *не проти євреїв*, а проти індивідуальних торговельних посередників, хто б в національному змислі вони не були. ... Отже, без причетності до торговельно-націоналізаторських змагань робітництво, треба сподіватися, буде в своїй кооперативній діяльності далеко стояти від антисемітизму в чуттях і тим більше далеко антисемітизму принципіального, цього рідного брата принципу націоналізації української торгівлі» [17, с. 8] — писав автор. Правда, як реально соціал-демократи сподівалися боротись проти індивідуальної торгівлі (яку, до речі, контролювали переважно євреї) і гадали уникнути звинувачень в антисемітизмі, важко уявити, оскільки розвиток будь-якої кооперації спричиняв конфлікт інтересів з єврейськими індивідуальними торговцями.

Як видно з редакційної статті «Українське життя в минулому році» газети «Слово» (1909, № 1), це видання виступало різко проти тих сил в українському русі, які національні пріоритети ставили над соціальним. Особливо обурило редакцію інше розуміння «націоналістами» (М. А. — під цим терміном «Слово» розглядало тих діячів, що гуртувалися навколо «Ради»), ніж представниками української соціал-демократії національного питання, зокрема їхнє прагнення поширювати українську пресу без огляду на її політичну орієнтацію — незважаючи чи це було соціал-демократичне «Слово», чи орган поміщиків Правобережжя «Світова Зірниця», бо завдання поточного моменту на думку «радян», було «обучення куховарок українській мові» [14, с. 4], тобто привчання мас до українського слова. «Таким чином — робив висновок автор статті — з цих фактів ясно видно, що з лона єдиного «демократичного» українства виділяється різко-націоналістична група, шовіністична і антидемократична по своїй суті» [14, с. 5–6]. Отже, соціал-демократи фактично відмовляли українським поступовцям у праві належати до українського демократичного табору та навіть виступати проти національно-культурної та просвітницької роботи поступовців.

Подібні думки щодо поступовців, які єднались навколо «Ради», були висловлені й в іншій редакційній статті «Українська преса в 1908 році» («Слово», 1909, № 2), автор якої вважав, що намагання «Ради» триматись позапартійного демократично-поступового напрямку, який би відображав інтереси всіх поступових верств українського суспільства, потерпіло невдачу. Прихильники крайніх лівих ідей відійшли від газети, натомість вона, на думку «Слова», придбала собі прихильність представників правих течій українства. «Націоналістичні і шовіністичні течії з її стовпців почали провадити у громадянство свої ідеї, які мають дуже мало спільного з демократизмом і поступовістю... «Рада» охоче відкрила свої сторінки для безконечної балаканини про націоналізацію сем'ї — питання, сама постановка якого не можлива для справжнього демократа» [13, с. 4] — зазначалося в редакційній статті «Слова». Про це свідчила поява на шпальтах «Ради» публікацій таких авторів, як наприклад «Vigilansa», який публікувався до того в «Ділі», чи «Виборця», статтю якого оглядач зі «Слова» називав юдофобською, хоч при цій статті і містилася примітка «Ради», що думки автора редакція не поділяла [13, с. 4]. Не менше критики було адресовано і часопису «Рідний Край». У статті зазначалося: «Рідний Край» виявив свій «демократизм» в єврейській справі. Спробувавши стати в цьому питанні на реальний ґрунт українських загально-національних інтересів, він не міг не прийти до висновків цілком антидемократичного, антисемітського характеру; при цьому він все таки ще мав наївність упевнити, що антидемократизм в одному питанні не виключає широкого демократизму в других» [13, с. 4]. У тій же статті «Слова» удостоїлася критичних стріл ще одна українська газета — «Світова Зірниця», яку редакція соціал-демократичного видання вважала органом польських поміщиків, який мав завдання прищепити сільським читачам ідилічні погляди на соціальні відносини. Автор однозначно

відносив це видання до реакційного табору. Окремо від запропонованої диференціації українських періодичних видань автор поставив «Літературно-Науковий Вістник», який хоч і нападав на зарубіжних соціал-демократів, але ці нападки були доволі рідкими. Основним було те, що, на думку публіциста зі «Слова», ЛНВ справді мав всеукраїнський характер [13, с. 5–6].

Ще одна опублікована в газеті «Слово» праця, підписана псевдонімом «Novus» (ймовірно, це був М. Порш), під назвою «Єврейська справа і українські течії» («Слово», 1909, № 5; № 6; № 7) була рефлексією на публікацію в «Рідному Краї» статті Ф. Немо «Чим нам корисні жиди?». Погляди цього дописувача автор піддав гострій критиці, висловивши позицію українських соціал-демократів на єврейське питання крізь призму критичного аналізу різних українських політичних течій. Перш за все публіцист зазначав, що часи національної єдності, коли все національно свідоме українство єдналося під одним національним прапором для боротьби за виконання єдиної програми, завершилися. Однак, автор вважав, що жалкувати з цього приводу не варто. Така ж доля спіткала і «демократичне» українство. І найкращою ілюстрацією розколу в демократичному таборі, на думку публіциста, може бути ставлення різних українських течій до єврейської справи. На його думку, серед всіх національних проблем тодішньої Росії, єврейська проблема була найбільш болоча і трагічна. Адже євреї не мали й тих громадянських прав, що мали інші громадяни імперії, всі сторони їх життя регулювалися різноманітними «Тимчасовими правилами», циркулярами, адміністративними «усмотрениями» тощо. Автор стверджував, що євреї в Росії стають соціальним і політичним «громовідводом», адже це потрібно для держави та певних її класів [19, с. 2–3]. «Novus» виклав своє бачення єврейського питання в Російській імперії, а також в українській політиці, пов'язуючи його з українським питанням. З цього приводу він зазначав: «Єврейська проблема в Росії, безперечно, проблема всеросійська, проблема всіх народів нашої держави. Але є нації, яких ця справа зачіпає безпосереднє, як щоденне пекуче, питання їхнього життя. До цих націй належимо й ми. Не один, не два віки живуть разом українці і євреї. «Черта оседлости» — то, здебільшого, українська територія. Біля 30% всього російського єврейства живе на Україні. Біля 8% всієї людності нашого краю складають євреї. Тисячами непомітних громадських ниток два народи міцно зв'язані в одну соціальну цілість. Отже, єврейське питання то справа, яка дуже і дуже торкається інтересів нашого народу» [19, с. 3] — писав публіцист.

Саме стаття д. Немо «Чим нам користні жиди?», з яким солідаризувалась і редакція «Рідного Краю», на думку автора, що під псевдонімом «Novus», найкраще формулює «чим має бути все наше «поступово-демократичне громадянство» — націонал-демократія — в його відносинах до інших націй України» [19, с. 3]. Основний висновок, що робить автор, полягає в наступному — «Д. Немо, член невірного українського народу, повстає проти національного визволення «безправної» єврейської нації, проти її рівноправності з нашим народом» [19, с. 3]. Те, що Немо бачить причини ворожнечі

українців до євреїв в економічній площині, на думку автора, свідчить про те, що він є оборонцем класових інтересів, перш за все економічних, української дрібної буржуазії [19, с. 4]. «Не вже ж д. Немо щиро думає, що, знищивши євреїв-посередників, він взагалі знищить всяких посередників-експлуаторів?» — запитує «Novus». І відразу ж сам дає відповідь: «Ні д. Немо не такий наївний чоловік. Знищення євреїв-посередників — знає він — неминуче приведе до утворення своїх «рідних», українських посередників. Націоналізація торгівлі на Україні — ось бажаний йому результат реалізації його національної програми» [19, с. 5]. На думку «Novusa», Немо у цьому питанні був учнем «Ради», зокрема Максима Гехтера — автора статті «Антисемітизм чи розумний національний егоїзм?» («Рада», 1908, № 178). Отже, оскільки гасло націоналізації торгівлі піде лише на користь молодій українській буржуазії, то це гасло, на думку «Novusa», «може стати лише гаслом агресивного націоналізму проти «експлуатації» поляків, євреїв та інших націй, — гаслом національної боротьби» [19, с. 5]. Весь свій гнів «Novus» вилив на українську націонал-демократію через те, що своє відношення до євреїв вона визначає економічними інтересами українського народу. Хоч насправді, на його думку, націонал-демократія, прикриваючись красивими фразами, стояла на сторожі не народних інтересів, а класових інтересів дрібної буржуазії. Як зазначав публіцист, заслуговували критики за свої погляди на єврейське питання Д. Дорошенко, Виборець (М. Міхновський), Олена Пчілка, Ст. Росьовий, які публікувались на шпальтах «Ради» та «Рідного Краю». Загалом у автора було дуже спрощене розуміння причин, що спонукали націонал-демократичну інтелігенцію стати на шлях боротьби за національне визволення. Так, на його думку, «змагання забезпечити собі засоби до життя приводять інтелігенцію до національної боротьби». Розвиваючи своє твердження, публіцист писав: «З початку, національна інтелігенція стає лише в оборону, прав свого народу, вимагає од інших націй тільки визнання національних прав свого народу. Але згодом національна інтелігенція, здебільшого родом з дрібної буржуазії, міщанства й селянства переходить до нападу і то більше, що більш свідомою стає нація. Вона чує за собою реальну силу, її апетити розгоряються. Гасло націоналізації всіх форм життя змінюється на гасло асиміляції всіх інших народів на території її нації» [20, с. 2]. І такі процеси розвитку національної демократії, як гадав публіцист, поширені у всіх народів, зокрема й українців, що підтверджує ставлення представників української націонал-демократії до єврейського питання [20, с. 2]. Отже, керуючись логікою «Novusa», слід відмовитися від боротьби за національні права, а вести боротьбу лише за класові інтереси пролетаріату. Як же ж має ставитись українське робітництво до єврейської справи? На його думку, українське робітництво як не може виступати проти єврейської нації, так і цілком солідаризуватися з нею. «Але не маючи змоги цілком солідаризуватися з єврейством, як цілим, українське робітництво, виходячи з своїх власних добре зрозумілих інтересів, не може не виступати проти обмежень єврейської нації в її правах» [21, с. 6] —

писав «Novus». Основна боротьба має зводитися до усунення всіляких адміністративних та законодавчих обмежень, передусім «смуги осілости», але навіть у цьому питанні українським робітникам слід відмежуватися від націонал-демократів, яких автор підозрював у нещирості. «Коли читаєш всі їх міркування, напр., про «черту», то по за їхніми клятвами в юдофільстві демократичного українства, в симпатіях його до трудящих мас єврейського народу, — не можеш не почути потайних, «заветных мыслей» про те, що єврейство, після знищення «черты», посуне собі геть з України. І конкуренція і пауперизм зменшиться на Україні, і моральний і матеріальний рівень підніметься серед українського народу, коли ... єврейство буде емігрувати з України» [21, с. 6] — писав публіцист. Розв'язати національне питання, зокрема єврейську проблему, на думку автора «Слова», можна було лише зміною конституційного ладу в Росії, шляхом запровадження автономії та національного самоврядування [21, с. 7]. Як бачимо, публіцисти зі «Слова» не просто декларували свій філосемітизм, а й намагалися використати «антисемітську карту» у боротьбі за вплив на українство.

Значну увагу національному питанню приділяло інше соціал-демократичне видання — журнал «Дзвін». Багатьом читачам цей журнал став відомим через розпочату на його сторінках полеміку з національного питання між українськими та російськими соціал-демократами, перш за все між Л. Юркевичем та лідером більшовицької фракції РСДРП В. Леніним. Так, Л. Юркевич скептично поставився до проголошеного російськими соціал-демократами гасла щодо самовизначення націй. Він писав, що «російські марксистки не мають жадної охоти розколувати сучасну Росію і тому їх “право на самовизначення націй» коли його розуміти в державному значінні (а вони іменню так його розуміють) є пустою і нікому непотрібною фразою» [18, с. 84]. На його думку, російські соціал-демократи «стоять за нього тільки на словах» [18, с. 84]. Прикладом справжнього, а не декларативного ставлення до розв'язання національного питання російськими марксистами, на думку Л. Юркевича, були взаємини з єврейськими соціал-демократами, що об'єдналися в національній партійній організації — Бунді, яка входила на автономних правах у РСДРП і виборювала право єврейських робітників мати свою партійну національну організацію. Автор писав з цього приводу: «В своїй літературі, на своїх з'їздах російські марксистки уряджували, можна сказати, систематичні «погроми» Бунда. І тільки силою колосального інтернаціонального чуття жидівських робітників можна пояснити те, що Бундові не урвав ся досі терпець і що він не порвав відносин з своїми російськими товаришами» [18, с. 86]. Основною ж причиною критики єврейських соціалістів російськими були зовсім не ідеологічні розходження. На думку Юркевича: «Ніхто ніколи не закидав Бундові, що він грішний проти основ марксизму, ні, його випа *тільки* та, що він стоїть за організаційне право національного само означення жидівських робітників» [18, с. 86]. Юркевич пов'язує зростання ворожих настроїв щодо Бунду у середовищі російських соціал-демократів з українським

питанням, адже вони побоювалися, що приклад єврейських робітників негативно вплине на українських робітників. І хоч російські соціал-демократи визнавали право Бунду працювати як самостійна сила в Польщі та Литві, однак на Півдні Росії (М. А. — мається на увазі Україна) «йому немає чого робити, бо там повинні існувати тільки руські організації» [18, с. 86]. Тому саме тоді, коли Бунд розпочав активну роботу в Україні, російські соціал-демократи, за твердженням Юркевича, розірвали будь-які стосунки з цією партією. «Таким робом, коли російські марксисты могли ще помиритися з Бундом в Польщі, де однаково робітничий рух розвинувся в національних формах, то вже ніяк не хотіли вони узнати його на Україні (вони таки пропонували Бунду перенести всю свою діяльність в Північно-Західний край), бо всі аргументи Бунда за його самостійність цілком могли бути переняті і українським робітництвом» — писав Юркевич [18, с. 86]. Отже, українські соціал-демократи розглядали українсько-єврейські взаємини крізь призму ставлення до українського питання російських марксистів.

Як бачимо, українські соціал-демократи загалом і Л. Юркевич зокрема, у конфлікті єврейських і російських соціалістів стали на бік єврейського робітництва, але це було зумовлено не лише їх філосемітизмом, а й прагматизмом. Незалежне функціонування партійної організації єврейських соціал-демократів опосередковано виправдовувало й функціонування окремих партійних організацій українських соціал-демократів. У своїй подальшій полеміці з російськими соціал-демократами, зокрема з лідером більшовицької фракції РСДРП В. Леніним, щодо національного самовизначення України та права на окрему українську соціал-демократичну робітничу організацію Л. Юркевич вже не апелював до прикладу єврейського Бунду, називаючи політику російських марксистів у національному питанні «езуїтською». Український публіцист писав: «До нас українських марксистів російські товариші ставились з презирством, а то і з ворожістю вже через одно те, що ми подавали велике значінне національному питанню і проводили напуг діяльність в національних формах» [15, с. 458]. Водночас, як випливає зі змісту його полемічної статті «Єзуїтська політика», бундівці не підтримали українських соціал-демократів у їх національних прагненнях, хоч на тих зібраннях російських марксистів, де порушувалося національне питання (і зокрема українське), були присутні і єврейські марксисты з Бунду [15, с. 465].

Отже, українські періодичні видання соціал-демократичного спрямування приділяли національному питанню, зокрема такому його аспекту як українсько-єврейські взаємини, не менше уваги, ніж преса українських поступовців. При цьому їхнє бачення розв'язання єврейського питання різнилося від бачення друкованих органів поступовців чи правих сил. Його особливістю було те, що соціал-демократи підходили до розв'язання єврейського питання, відповідно до класових позицій і в комплексі з вирішенням національної проблеми в Російській імперії загалом. Такий підхід став причиною звинувачення опонентами соціал-демократичної преси в антисемітизмі.

Таким чином, можна стверджувати, що позиція українських соціал-демократів у національному питанні, зокрема щодо таких його складових частин як «українське питання» та «єврейське питання», була доволі суперечливою, що її підтверджують публікації у часописах «Праця» та «Слово». З одного боку РУП та його правонаступниця УСДРП й їхні друковані органи виступали категорично проти злиття українських соціал-демократичних організацій з російськими, обстоюючи незалежне функціонування національних партійних організацій. Водночас постійній критиці піддавалася преса українських поступовців за свою національно-культурницьку та просвітницьку діяльність у масах, відстоювання національних прав українців та інші погляди на розв'язання єврейського питання. Крім того, деякі автори — соціал-демократи проявляли певну нетерпимість до преси інших українських течій, використовуючи єврейський чинник як своєрідний лакмусовий папірець чи тест на демократизм. Таким чином вони намагалися навішати на своїх опонентів із українського табору, які часто обстоювали цілком здорові позиції як в «українському питанні», так і «єврейському питанні», — ярлики «антисемітів».

Вайнилович С. Не існує питання / С. Вайнилович // Праця. — 1905. — Ч. 11, Январ. — С. 5. 2. Валентин С. Що дали робочому людові «Просвіти» і що можуть вони йому дати? / С. Валентин // Слово. — 1907. — № 6. — 16 юнія. — С. 4–7. 3. Д-цов Дм. Ще кілька слів нашим демократам / Дм. Д-цов // Слово. — 1909. — № 5. (1 февраль) — С. 9–10. 4. Інформація про діяльність єврейських соціалістичних організацій / О. Корольова // Слово. — 1907. — № 12–13. (4 августа). — С. 14. 5. Ніжин / С. Вітик // Праця. — 1904. — Ч. 2. Априль. — С. 7–8. 6. О. В. Ще про не існуюче питання / О. В. // Праця. — 1905. — Ч. 12. (февраль). — С. 4–5. 7. Проти погромів / О. Корольова // Слово. — 1907. — № 1. (11 мая). — С. 10. 8. Розвій-Поле П. На порозі / П. Розвій-Поле // Праця. — 1904. — № 4–5 (юнь – юль). — С. 2–5. 9. Розмежуймося! / С. Вітик // Праця. — 1904. — № 2 (Априль). — С. 1. 10. Сліпі люде / С. Вітик // Праця. — 1904. — Ч. 6–7. (Август – сентябрь). — С. 3–5. 11. Сміла, Київщина / С. Вітик // Праця. — 1904. — Ч. 6–7. (Август – сентябрь). — С. 9. 12. Ткаченко І. В. Передмова / І. В. Ткаченко // М. Гехтер: Слогади. Листи до М. Грушевського. — К.: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2005. — С. 3–13. 13. Українська преса в 1908 році / С. Петлюра // Слово. — 1909. — № 2 (11 января). — С. 4–6. 14. Українське життя в минулому році / С. Петлюра // Слово. — 1909. — № 1. (6 января). — С. 3–5. 15. Юркевич Л. Єзуїтська політика / Л. Юркевич // Дзвін. — 1914. — Т. 3. — С. 458–465. 16. Юркевич Л. Кооперація на Україні / Л. Юркевич // Слово. — 1909. — № 10. (8 марта). — С. 7–9. 17. Там само. — № 9. (1 марта). — С. 6–8. 18. Юркевич Л. Російські марксисты і український робітничий рух / Л. Юркевич // Дзвін. — 1913. — № 7–8. — С. 83–94. 19. Novus. Єврейська справа і українські течії / Novus // Слово. — 1909. — № 5 (1 февраль). — С. 2–5. 20. Там само. — № 6 (8 февраль). — С. 2–5. 21. Там само. — № 7 (1 февраль). — С. 4–7. 22. Skriptor. Половання «Искры» за горобцями / Skriptor // Праця. — 1905. — Ч. 12. (февраль). — С. 3–4.

ДИСКУРС ПО НАЦІОНАЛЬНОМУ ВОПРОСУ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛОВ «ТРУД», «СЛОВО» И «ЗВОН»

На основе анализа публикаций периодических изданий социал-демократических организаций Украины Надднепряничины начала XX ст. отображены тогдашние виденья решения в Русской империи национального вопроса, противоречия, во взглядах на украинско-еврейские взаимоотношения в среде

разных течений украинства. Дискурс относительно разных аспектов национального вопроса в тогдашней прессе стал значительным фактором, который способствовал активному ведению междунационального диалога.

DISKURS ON NATIONAL QUESTION ON PAGES OF MAGAZINES «LABOUR», «WORD» AND «RINGING»

On the basis of analysis of publications of magazines of social democratic organizations of Ukraine of Naddnipyrianskoy of beginning of 1900 item of that time visions of decision in the Russian empire of national question, contradiction, are represented in looks on Ukrainian-Jewish mutual relations in the environment of different flows of ukrainstva. Diskurs in relation to the different aspects of national question in the of that time press became a considerable factor which was instrumental in the active conduct of mizhnacional'nogo dialog.

Стаття надійшла 10.06.2010